



„Wychowanie w Rodzinie” t. XXXI (3/2024)

nadesłany: 3.08.2024 r. – przyjęty: 17.10.2024 r.

Anna CHMIELEWSKA*

Wyzwania w pracy socjalnej z osobami starszymi

Challenges in social work with older people

Abstrakt

Cel. Celem niniejszego artykułu są wyzwania w pracy socjalnej z osobami starszymi. W swoich rozważaniach wychodzę od potrzeby akceptacji, bycia ważnym i potrzebnym, która tkwi w każdym człowieku. Tłem do tych rozważań jest naświetlenie sytuacji demograficznej Polski oraz najistotniejszych pojęć związanych ze starością jako etapem życia człowieka. Następnie ukazuję główne obszary w pracy socjalnej z osobami starszymi. Pokazuję je w kontekście trudności, z którymi mierzą się seniorzy w Polsce. Wyzwania w pracy socjalnej oscylują zatem wokół stworzenia osobie starszej poczucia, że jest ważna, że jej życie, pomimo różnych problemów i trudności, ma sens. To zadanie nie tylko dla pracowników socjalnych i przedstawicieli innych instytucji, których działania koncentrują się wokół pracy z osobami starszymi i na ich rzecz, lecz także dla całego społeczeństwa.

* e-mail: achmielewska@aps.edu.pl

Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej, Instytut Pedagogiki,
Szczęśliwicka 40, 02-353 Warszawa, Polska

The Maria Grzegorzewska University, Institute of Pedagogy, Szczęśliwicka 40,
02-353 Warszawa, Poland

ORCID: 0000-0001-5138-4145

Metody i materiały. W artykule dokonano przeglądu i analizy wybranych publikacji na temat starości oraz szeroko rozumianej sytuacji osób starszych i trudności, z którymi spotykają się na co dzień. W oparciu o nie sformułowano wnioski dotyczące wyzwań w pracy socjalnej z tą grupą klientów.

Wyniki i wnioski. Wyzwaniem w pracy socjalnej z osobami starszymi jest przede wszystkim wnikliwa analiza ich położenia życiowego. W pierwszej kolejności ważne jest oczywiście zabezpieczenie społeczne, a jednocześnie motywowanie, aktywizowanie, ale przede wszystkim budowanie w nich poczucia, że są ważni, potrzebni oraz że nie są sami.

Słowa kluczowe: starość, osoba starsza, senior, starzenie się, praca socjalna, wyzwanie.

Abstract

Aim. The aim of this article is to discuss the challenges in social work with older people. In my considerations, I start from the need for acceptance, feeling important, and being needed, which lies in every person. The background to these considerations is the demographic situation in Poland and the most important concepts related to old age as a stage of human life. Then, I present the main areas in social work with older people, showing them in the context of the difficulties seniors face in Poland. The challenges in social work revolve around giving older people the feeling that they are important and that their life, despite various problems and difficulties, has meaning and value. This is a task not only for social workers and representatives of other institutions whose activities focus on working with and for older people but also for society as a whole.

Methods and materials. The article reviews and analyzes selected publications on old age and the broadly understood situation of older people, as well as the difficulties they encounter on a daily basis. Based on these sources, conclusions were formulated regarding the challenges in social work with this group of clients.

Results and conclusion. The challenge in social work with older people is primarily a thorough analysis of their life situation. First of all, of course, what is important in social security and at the same time motivating, activating, but above all, building the feeling that she is important, needed, valued, and that she is not alone.

Keywords: old age, elderly person, aging, senior, social work, challenge.

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie najważniejszych wyzwań w pracy socjalnej z osobami starszymi. Jego zrealizowanie wymaga zdefiniowania pracy socjalnej i podkreślenia jej wielowymiarowości, a następnie określenia i analizy głównych problemów, które są punktem wyjścia w przedmiotowych rozważaniach.

Wśród najważniejszych zagadnień związanych z szeroko rozumianym położeniem życiowym osób starszych należy wymienić te, które są determinantami ich codziennego funkcjonowania:

- obecną sytuację demograficzną w Polsce i jej konsekwencje związane z pracą socjalną z osobami starszymi,
- role społeczne osób starszych w zmieniającej się rzeczywistości społecznej,
- kwestie zdrowotne,
- trudności materialne będące częstym doświadczeniem osób starszych,
- zmiany spowodowane przejściem na emeryturę, w tym zmiany relacyjne,
- samotność będąca doświadczeniem osób starszych.

Analiza wymienionych powyżej zagadnień, które są jednocześnie problemami badawczymi sformułowanymi w niniejszym artykule, jest koniecznym elementem w określeniu najważniejszych wyzwań, przed którymi stoją pracownicy socjalni zajmujący się osobami starszymi. Jest ona także kontekstem w rozważaniach dotyczących najważniejszych potrzeb seniorów i wskazania, które z nich powinny być przede wszystkim zaspokajane.

Idea pracy socjalnej jako wielowymiarowego wsparcia klienta

Praca socjalna obejmuje szeroki wachlarz działań, daleko wykraczający poza wyłącznie wsparcie materialne, uwzględniający zarówno czynności podejmowane na rzecz konkretnych osób i rodzin, jak i pracę ze społecznością lokalną, co ma się przyczynić do skutecznego zaspokajania potrzeb jej członków. Praca socjalna może być realizowana nie tylko przez pracowników socjalnych, lecz także przez każdą instytucję i organizację, która w swojej działalności koncentruje się na aktywizowaniu i rozwijaniu samodzielności jednostek i rodzin. Warto spojrzeć szerzej na ideę pracy socjalnej oraz na fakt, że w dużej mierze ma ona miejsce w środowisku lokalnym. Wobec tego można przyjąć, że na co dzień może ją podejmować każda osoba, która potrafi dostrzec potrzeby drugiego człowieka i jest otwarta na działania na jego rzecz i na rzecz całego społeczeństwa. Anna Michalska (2022) wymienia cztery zasadnicze obszary pracy socjalnej i ukazuje w ten sposób jej złożoność i wielowymiarowość. Pierwszym z nich są problemy wymienione w formie ustawowej, uprawniające potencjalnych klientów do skorzystania, w zależności od okoliczności, od konkretnej formy wsparcia. Kolejnym są wszelkiego rodzaju działania, które dopełniają system pomocy społecznej. Następnym obszarem pracy socjalnej są „[...] problemy społeczne w badaniach nad pracą socjalną [...]” (Michalska, 2022, s. 36). Czwarty wymiar to doświadczenia pracowników socjalnych i osób reprezentujących inne zawody o charakterze pomocowym,

z których „[...] w oparciu o autorskie metody budowania struktur organizacyjnych” (Michalska, 2022, s. 36) korzystają oni w swojej pracy zawodowej po to, aby rozwiązywać problemy.

Zgodnie z artykułem 45 pkt 1 Ustawy z dnia 12 marca 2004 roku *o pomocy społecznej*

[...] praca socjalna świadczona jest na rzecz poprawy funkcjonowania osób i rodzin w ich środowisku społecznym. Praca socjalna prowadzona jest:

- 1) z osobami i rodzinami w celu rozwinięcia lub wzmocnienia ich aktywności i samodzielności życiowej;
- 2) ze społecznością lokalną w celu zapewnienia współpracy i koordynacji działań instytucji i organizacji istotnych dla zaspokajania potrzeb członków społeczności (Obwieszczenie, 2023).

Najważniejszym wyzwaniem w pracy socjalnej jest pokazanie człowiekowi jego sprawczości, uświadomienie mu, że potrafi samodzielnie mierzyć się z codziennymi życiowymi wyzwaniami oraz że jego życie, pomimo różnych okoliczności, ma sens. Takie też wyzwanie stoi przed tymi, którzy pracują z osobami starszymi. Obecnie jest to szczególnie ważne także ze względu na zmiany cywilizacyjne we współczesnym świecie. Osoby starsze niejednokrotnie muszą zmierzyć się z adaptacją do zmian cywilizacyjnych i kulturowych. Wiele z nich doświadcza trudności w korzystaniu z technologii informacyjnych oraz sprzętów technicznych. Są to „[...] niekiedy traumatyczne doznania dla seniorów” (Brzezińska, 2021, s. 23). Dokonujące się obecnie zmiany w tej dziedzinie są dla wielu seniorów trudne do zrozumienia. „Większość seniorów, wychowana w duchu tradycji, postrzegana jest w społeczeństwie jako konserwatywna, hołdująca w przeważającej mierze innym wartościom, aniżeli te, które są lansowane w dzisiejszej rzeczywistości” (Brzezińska, 2021, s. 24). Wszystko to może sprawiać, że seniorzy funkcjonują na marginesie życia społecznego w poczuciu niezrozumienia dla dokonujących się przemian i w przekonaniu, że współczesny świat ich nie rozumie.

Starość w ujęciu definicyjnym i obecna sytuacja demograficzna w Polsce w kontekście rozważań o wyzwaniach w pracy socjalnej z osobami starszymi

W *Uniwersalnym słowniku języka polskiego* znajdujemy definicję starości, zgodnie z którą jest to „okres życia następujący po wieku dojrzałym; okres, kiedy się jest starym; stare lata, sędziwy wiek” (Dubisz, 2003, s. 1379). Światowa Organizacja Zdro-

wia dzieli ten okres życia człowieka na trzy etapy: wczesną starość zaczynającą się po ukończeniu 60. roku życia, starość pośrednią przypadającą na okres pomiędzy 74. a 89. rokiem życia; starość późną, rozpoczynającą się od 90. roku życia i trwającą aż do śmierci człowieka (Colorincare, 2013). Każdy z tych etapów jest inny, ale w każdym z nich widać zmiany, które świadczą o starzeniu się organizmu ludzkiego. Starość jest więc okresem w życiu człowieka, w którym doświadcza on nieodwracalnych procesów uświadamiających mu o upływie czasu i kruchości ludzkiego życia.

W Polsce osób starszych przybywa. Społeczeństwo polskie starzeje się i co roku udział seniorów w populacji jest coraz większy. Z danych Głównego Urzędu Statystycznego wynika, że w 2022 roku liczba osób w przedziale wiekowym 60 lat i więcej wynosiła 9,8 miliona osób. Od 2005 roku w Polsce można zaobserwować systematyczny wzrost udziału osób starszych w populacji. W 2005 roku udział ten wynosił 17,2%, dziesięć lat później, w 2010 roku, kształtował się na poziomie 19,6%, w 2020 roku na poziomie 25,3% i w 2022 roku wynosił 25,9% (GUS, 2023a).

Przeciwwagą dla tych informacji są dane dotyczące liczby urodzeń w Polsce. W 2022 roku urodziło się 305 tysięcy dzieci. Jak zaznacza Główny Urząd Statystyczny, liczba urodzeń od 1998 roku, z wyłączeniem okresu od 2008 do 2010 oraz 2017 roku, nie osiągnęła 400 tysięcy (GUS, 2023b). Mamy zatem społeczeństwo, w którym co roku przybywa osób starszych, a liczba dzieci systematycznie spada. Zjawisko to powoduje określone skutki dla funkcjonowania całego społeczeństwa.

Wyzwania demograficzne, w obliczu których stoi Polska, były przedmiotem rozważań podczas III Kongresu Demograficznego, który odbył się w 2022 roku. Obecnie coraz bardziej zwiększa się liczba osób w najstarszych grupach wiekowych, podczas gdy ogólna liczba ludności spada. Jak podkreśliła Józefina Hrynkiewicz (2023) „[...] wyzwaniem demograficznym dla Polski na XXI wiek jest kompleksowa, powszechnie akceptowana przez polskie społeczeństwo, stabilna i długofalowa polityka ludnościowa [...]” (s. 163).

Praca socjalna z osobami starszymi, zachęcanie ich do otwartości na świat, do samodzielności na tyle, na ile jest to możliwe, w zależności od położenia życiowego i stanu zdrowia konkretnej osoby, jest więc w tym kontekście nie lada wyzwaniem.

Rozwój technologiczny a funkcjonowanie współczesnych seniorów

XXI wiek to czas intensywnego rozwoju i permanentnej zmiany. Jest to także czas postępu technologicznego, co z pewnością ma istotny wpływ na funkcjonowanie osób starszych. Jak wynika z badań Krajowego Instytutu Mediów, osoby powyżej 60. roku życia korzystają z internetu rzadziej niż osoby reprezentujące młodsze pokolenia. W przypadku osób w przedziale wiekowym pomiędzy 60. a 74. rokiem życia jest to

58%, natomiast w przypadku osób powyżej 75. roku życia użytkownikami internetu jest 18% spośród nich. Inaczej jest w przypadku osób młodszych, dla których internet to medium wykorzystywane przez większość: 98% osób w przedziale pomiędzy 16. a 49. rokiem życia korzysta z internetu, a w przypadku osób w przedziale pomiędzy 50. a 59. rokiem życia korzysta z niego 85% (Krajowy Instytut Mediów, 2023).

Ciekawe spostrzeżenia dotyczące mediów wykorzystywanych na co dzień przez osoby starsze oraz przyczyn wykluczenia cyfrowego wśród tej części społeczeństwa znajdują się także w artykule zatytułowanym *Wykluczenie cyfrowe seniorów w zakresie korzystania z usług społecznych w Polsce w dobie demograficznego starzenia się ludności* (Czarnecka, Kelm, Koczur, 2023). Autorzy podkreślili, że w przypadku seniorów najpopularniejszym medium nadal pozostaje telewizor, który jako takie wskazało 92,3% osób powyżej 65. roku życia. Natomiast 13,8% z nich wykorzystuje na co dzień notebooka lub laptopa (Czarnecka, Kelm, Koczur, 2023).

Przyczyną ograniczonego korzystania przez seniorów z nowych mediów mogą być między innymi ich dotychczasowe przyzwyczajenia, ale także trudności w dostępie do nich, problemy zdrowotne czy brak dostosowania e-administracji do tego, aby seniorzy mogli jej na co dzień używać. Wiele starszych osób nie wie, jak posługiwać się nowymi technologiami, a nie mają w swoim otoczeniu nikogo, kto by ich tego nauczył. Warto wymienić także, wskazane przez autorów omawianego artykułu, konieczne działania mające na celu włączanie cyfrowe seniorów. Są to między innymi dostęp do infrastruktury takiej jak laptopy, tablety i inne urządzenia z dostępem do internetu, tworzenie programów ukierunkowanych na włączanie cyfrowe seniorów, przygotowanie odpowiednich instrukcji i szkoleń na temat wykorzystywania urządzeń cyfrowych oraz wyjście naprzeciw ograniczeniom zdrowotnym, które uniemożliwiają osobom starszym samodzielne korzystanie z usług społecznych za pomocą nowych technologii (Czarnecka, Kelm, Koczur, 2023).

Pozycja społeczna współczesnych seniorów

Pozycja społeczna osób starszych zmieniała się na przestrzeni lat. Dawniej starość cieszyła się pewnym prestiżem. Osoba stara, jak zauważa Joanna K. Wawrzyniak (2017), była kimś w rodzaju eksperta, a pozycja ta wiązała się z doświadczeniem i mądrością, które wynikają z wieku. „Człowiek stary odgrywał rolę biblioteki, muzeum, nauczyciela i eksperta” (Wawrzyniak, 2017, s. 42). Jak podkreśla autorka, choć współcześnie społeczeństwo nadal przypisuje osobom starszym podobne role, to jednak „[...] coraz częściej wypiera ich istnienie, kierując się umiłowaniami piękna fizycznego, sprawności, zdrowia, sukcesów i aktywności. Apoteoza młodości robi swoje: nikt nie chce być stary – nawet żyjąc 100 lat” (Wawrzyniak, 2017, s. 42).

Pomimo zmian dokonujących się w wyniku upływu czasu potrzeby seniorów pozostają takie same, jednak ich znaczenie może być inne niż w przypadku osób młodszych (Czajka, 2023). Zdzisław Czajka podkreśla szczególne znaczenie potrzeby przynależności społecznej przez osoby starsze i związaną z nią potrzebę uznania w środowisku. Konsekwencją ich niezaspokojenia mogą być chociażby samotność, poczucie wyobcowania oraz poczucie bycia niepotrzebnym, szczególnie wtedy, kiedy nie ma się potomków (Czajka, 2023). Istotna jest także potrzeba niezależności, której zaspokojenie daje poczucie samodzielności i sprawczości w życiu.

Rozwój cywilizacyjny, który przyczynił się do wydłużenia ludzkiego życia i zwiększenia jego komfortu, między innymi dzięki rozwojowi medycyny, może też być czynnikiem wpływającym na wykluczenie społeczne seniorów. Wszechobecny rozwój we wszystkich dziedzinach ludzkiego życia sprawia, że jak podkreśla J. K. Wawrzyniak (2017), „[...] seniorzy są grupą najłatwiej i przez to najpowszechniej pomijaną oraz wykluczaną z szeroko pojmowanej działalności społecznej” (s. 43).

Ciekawą refleksję dotyczącą społecznego oblicza starzenia się prezentuje Zbigniew Woźniak (2016). W jego opinii wiek społeczny osób starszych odzwierciedla ich sytuację społeczną i wymaga analizy ról przez nich realizowanych. O statusie ludzi starszych decydują procesy kulturowe, ekonomiczne i psychospołeczne. Traktowanie i sposób postrzegania osób starszych przez społeczeństwo ewoluuje, ale jak podkreśla autor, ich pozycja społeczna stale się obniża, a współcześnie są traktowani jako „[...] generacja będąca do dyspozycji, o której się decyduje i którą się przemieszcza” (Woźniak, 2016, s. 93).

W rozważaniach na temat zmieniającej się pozycji społecznej współczesnego seniora należy zauważyć rolę dialogu międzypokoleniowego, niezbędnego w podtrzymywaniu więzi społecznych. Jego celem jest, jak zauważa Jadwiga Kida, „[...] poprzez wzajemne zrozumienie i zaufanie wzmacniać sieci wsparcia społecznego” (2019, s. 63). Warto o tym wspomnieć, tym bardziej że pomimo ewolucji rodziny i zmiany dotyczącej jej postrzegania we współczesnej rzeczywistości społecznej, Polacy niezmiennie deklarują, że pozostaje ona dla nich najwyższą życiową wartością. Wskazuje na to między innymi raport CBOS *System wartości Polaków w 2019 roku*, w którym respondenci wymieniają szczęście rodzinne na pierwszej pozycji wśród listy najważniejszych wartości. Wynik ten jest niezmienny od lat i we wspomnianym raporcie został wskazany przez 83% respondentów. Na trzech kolejnych pozycjach wymienione zostały: zachowanie dobrego zdrowia (dla 69% badanych), spokój (w przypadku 27% respondentów) i uczciwe życie (wymienione przez 19% badanych) (CBOS, 2020).

Ze względu na współczesne społeczne postrzeganie starości uważanej za etap, który za wszelką cenę należy powstrzymać, odsunąć w czasie, a nawet zaprzeczyć jego istnieniu, odnalezienie się w tych okolicznościach jest trudne. Ciekawe spostrzeżenie formułuje Z. Woźniak (2016): „[...] ludziom starym zapatrzonym w przeszłość przyszło

żyć w świecie zorientowanym w przyszłość, a walory związane z tak zwaną późną dojrzałością stały się w tych okolicznościach wartościami o małej funkcjonalności” (s. 96).

Role społeczne podejmowane przez współczesnych seniorów można odnieść do grup i środowisk, w których funkcjonują oni na co dzień. Osoby starsze pełnią określone role społeczne w rodzinie, na przykład role małżonka lub babci czy dziadka. W przestrzeni publicznej seniorzy pełnią niekiedy role zawodowe – dotyczy to oczywiście tych, którzy pomimo wieku pozostają aktywni zawodowo. Seniorzy są też aktywni w innych środowiskach na przykład koleżeńskich, lokalnych, w których żyją jako obywatele, oraz jako członkowie wspólnot religijnych (Kramkowska, 2021).

Role społeczne pełnione przez seniorów są zróżnicowane. W związku ze zmianami wynikającymi z etapu życia, w którym się znajdują, oraz ze zmianami dokonującymi się we współczesnym świecie, wchodzą w inne role niż te, które pełnili, kiedy byli młodszy.

Kwestie zdrowotne determinujące codzienne funkcjonowanie osób starszych

Podejmowanie różnych rodzajów aktywności przez seniorów zdaje się niezbędnym elementem warunkującym ich ogólną kondycję życiową, samopoczucie i stan zdrowia. Aktywność wykazywana przez osoby starsze spełnia różne funkcje. Warto wymienić chociażby funkcję psychospołeczną poprawiającą jakość życia i poczucie satysfakcji (Rynkowska, 2016). Istotna jest również funkcja rekreacyjno-rozrywkowa, która likwiduje poczucie stresu i zagospodarowuje czas wolny. Należy wymienić także funkcję integracyjną oraz funkcję adaptacyjną, dzięki której osobom starszym łatwiej jest zaadaptować się do nowej sytuacji rodzinnej oraz społecznej, w której się znaleźli (Rynkowska, 2016).

Wśród cech starości mających swoje odzwierciedlenie w codziennym funkcjonowaniu osób starszych oraz w podejmowanych przez nich aktywnościach są oczywiście postępujące problemy zdrowotne związane z systematycznym uszkodzaniem wszystkich organów, co wynika ze starzenia się organizmu. Ważna jest przy tym samoocena zdrowia seniorów, ponieważ jak podkreślają Anna Leś i Ewa Kozdroń (2021), koreluje ona ze stopniem radzenia sobie w sytuacjach trudnych.

Wśród problemów zdrowotnych osób starszych wymienia się między innymi nadciśnienie tętnicze, miażdżycę, osteoporozę, otępienie (inaczej demencję starczą), reumatyzm, chorobę Alzheimera, depresję i wiele innych (ciekawe informacje na ten temat zaprezentowano w artykule *Choroby wieku starczego...*). Nasilanie się wraz z wiekiem kolejnych problemów zdrowotnych powoduje wycofywanie się z życia społecznego. Jest to jednak uwarunkowane różnymi czynnikami, między innymi genetycznymi, środowiskiem, w którym na co dzień żyje osoba starsza, czy jakością życia, nie zaś tylko jego bezwzględną długością (Woźniak, 2016).

Duży wpływ na sytuację polskich seniorów wywarła z pewnością pandemia COVID-19. Z raportu z badań *Jakość życia osób starszych w Polsce w pierwszym roku pandemii COVID-19* (SeniorHub, 2021) przeprowadzonych przez SeniorHub Instytut Polityki Senioralnej wynika, że czas pandemii istotnie wpłynął na jakość życia seniorów w Polsce. Aż 59,5% badanych odpowiedziało, że ich kondycja jest gorsza w stosunku do tej sprzed pandemii. Poza tym 62,8% badanych powyżej 60. roku życia ograniczyło w tym czasie aktywność fizyczną, a w przypadku osób powyżej 70. roku życia odpowiedzi takiej udzieliło 73,9% badanych. Co ważne, 60% badanych seniorów wskazało na ograniczony dostęp do służby zdrowia w czasie pandemii. Efektem przeprowadzonych badań było sformułowanie rekomendacji dotyczących działań mających na celu poprawę jakości życia osób starszych po pandemii COVID-19. Podkreślono między innymi konieczność zwiększenia dostępu do lekarzy, lepszego finansowania służby zdrowia, rozszerzenia zasięgu wsparcia publicznego w stosunku do osób, które pozostają w izolacji, oraz rozbudowy sieci aktywizacji, wsparcia i informacji adresowanych do seniorów (SeniorHub, 2021).

Choć zdrowotnych skutków starzenia się nie można uniknąć, a stan zdrowia seniorów jest wypadkową wielu czynników, przeżyć i doświadczeń życiowych, warto namawiać osoby starsze do sportu i prowadzenia aktywnego trybu życia. Wpływa to na funkcjonowanie i poprawia sprawność poznawczą, której spadek można zaobserwować wraz z wiekiem (Sumińska, 2021). Aktywność fizyczna wpływa nie tylko na kondycję zdrowotną, lecz także opóźnia procesy starzenia się. To z kolei wpływa na „[...] mobilność i wydłużenie okresu aktywności funkcjonalnej w życiu codziennym” (Leś, Kozdroń, 2021, s. 7). Zachęcanie do niej osób starszych jest zadaniem dla całego społeczeństwa. Korzyści płynące z aktywnego trybu życia powinny być przedmiotem rozmów pracownika socjalnego oraz każdej instytucji lub osoby mającej kontakt z seniorem. O tym, że pielęgnowanie tej sfery jest ważne w każdym wieku, informują dostępne właściwie wszędzie liczne kampanie społeczne. Aktywność fizyczna w życiu seniora jest „ważnym składnikiem niezależności” (*Jak dbać o zdrowie seniora...*, 2024) i może być podejmowana indywidualnie lub w grupie, co dodatkowo umożliwia nawiązywanie lub podtrzymywanie już istniejących relacji społecznych.

Trudności materialne wśród osób starszych

Sytuacja materialna osób starszych w Polsce jest tematem podejmowanym w dyskursie publicznym, naukowym i potocznym od dawna. Podkreśla się trudne warunki bytowe i materialne tej części społeczeństwa. Wysokość świadczeń rentowych lub emerytalnych, do których uprawnieni są seniorzy, jest oczywiście uwarunkowana różnymi

czynnikami, jednak w wielu przypadkach okazuje się niewystarczająca do tego, aby zaspokoić wszystkie bieżące potrzeby oraz aby po prostu godnie żyć.

Seniorzy, jak zaznacza Gertuda Uścińska (2024), prowadzą oszczędny tryb życia, choć należy podkreślić, że ograniczają jednocześnie swoje potrzeby. Jak wynika z danych Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, 77,8% świadczeniobiorców w marcu 2023 roku pobierało emerytury, 15,1% renty rodzinne, natomiast 7,2% renty z tytułu niezdolności do pracy (Czajkowski, 2023). Wysokość średniej emerytury brutto w Polsce w 2023 roku wynosiła 3457 złotych (Matłacz, 2024). Należy jednocześnie podkreślić, że świadczenia pobierane przez osoby starsze są dla wielu z nich jedynym źródłem dochodu. Świadczą o tym między innymi informacje zawarte w opracowaniu cyklicznym Głównego Urzędu Statystycznego zatytułowanym *Sytuacja osób starszych w Polsce* (GUS, 2023a), które są jednak zróżnicowane ze względu na płeć. Z danych za rok 2022 zaprezentowanych w tym dokumencie wynika, że wśród kobiet w przedziale wiekowym pomiędzy 60. a 89. rokiem życia aż 91% było biernych zawodowo. Mężczyzn biernych zawodowo reprezentujących ten przedział wiekowy było 71%. Wynika to między innymi z różnego wieku emerytalnego w przypadku kobiet i mężczyzn, jednak nie zmienia faktu, że większość seniorów pozostaje biernych zawodowo i w związku z tym nie ma innych źródeł dochodu pochodzących z pracy własnej. W tym samym opracowaniu można znaleźć informacje na temat seniorów żyjących w skrajnym ubóstwie. W 2022 roku w Polsce w gospodarstwach domowych, gdzie poziom wydatków okazał się niższy niż granica ubóstwa skrajnego, żyło 3,8% osób mających 60 lat i więcej (GUS, 2023a). Z raportu Szlachetnej Paczki wynika, że w Polsce w skrajnym ubóstwie żyje obecnie około 300 tysięcy seniorów (*Raport o biedzie 2023*, 2023). Osoby starsze i dzieci to dwie grupy w społeczeństwie najbardziej zagrożone ubóstwem i wykluczeniem społecznym.

Z kolei jak wynika z Raportu Komisji Ekspertów ds. Osób Starszych *Sytuacja osób starszych w Polsce – wyzwania i rekomendacje* (2020), wydanego przez Rzecznika Praw Dziecka, osoby starsze korzystające ze świadczeń pomocy społecznej sygnalizują, że pomoc jest na niskim poziomie, co jest szczególnie dotkliwie, jeżeli stałym elementem wydatków jest zakup leków. W odpowiedzi na ten komunikat rekomenduje się oczywiście podniesienie tych świadczeń, ale również to, żeby pracownicy socjalni mieli wiedzę o seniorach przebywających w obszarze ich działalności, mieli rozeznanie w ich sytuacji bytowej i rodzinnej oraz aby regularnie, co pół roku, aktualizowali dane na ten temat. W tym samym raporcie podniesiona została także kwestia niedostatecznych sposobów identyfikowania położenia osób starszych, które ze względu na zbyt niskie świadczenia w ramach systemu zabezpieczenia społecznego narażone są na życie w ubóstwie. Dotyczy to między innymi osób mieszkających samotnie, na terenach wiejskich czy o niskim poziomie wykształcenia. Należy wzmocnić rolę systemu pomocy społecznej i jednocześnie jego współpracy z innymi organizacjami. Wymiar

i metody wsparcia osób znajdujących się w najtrudniejszej sytuacji powinny być określone indywidualnie na podstawie wcześniejszych ustaleń o ich szeroko rozumianej sytuacji życiowej (*Sytuacja osób starszych w Polsce...*, 2020).

Podsumowanie

Określenie wyzwań w pracy socjalnej z osobami starszymi wymaga analizy następujących problemów badawczych, wyróżnionych przeze mnie w niniejszym artykule, dotyczących:

- sytuacji demograficznej w Polsce,
- rozwoju cywilizacyjnego i kulturowego oraz wynikających z nich konsekwencji dla funkcjonowania seniorów,
- pozycji społecznej współczesnych seniorów,
- kwestii zdrowotnych i jakości życia,
- kwestii materialnych oraz problemów w tej sferze, tak często doświadczanych przez osoby starsze.

Aby wspierać osoby starsze, należy poznać i zrozumieć ich położenie oraz procesy wpływające na zmianę ich pozycji społecznej. Trzeba też pamiętać o starzeniu się polskiego społeczeństwa i znać konsekwencje wynikające z tego faktu. Starość, poza skutkami zdrowotnymi powodowanymi biologicznymi zmianami dokonującymi się w organizmie ludzkim, wpływa także na wymiar społeczny, ekonomiczny, a także demograficzny, co jest charakterystyczne między innymi dla polskiego społeczeństwa.

Zaplanowanie konkretnych działań powinno być poprzedzone właściwą diagnozą sporządzoną przez pracowników socjalnych i innych realizatorów założeń pracy socjalnej. Diagnoza ta, obejmująca położenie danej osoby, powinna uwzględniać w szczególności jej sytuację rodzinną, zdrowotną, materialną oraz możliwości wsparcia i sieci społeczne, w ramach których funkcjonuje senior i które mogą ujawnić ewentualne źródła pomocy, ale także zagrożeń. Sformułowanie takiej diagnozy możliwe jest przy współpracy ze środowiskiem lokalnym, które jest pojmowane szeroko: tworzą je instytucje, organizacje oraz osoby i grupy społeczne, w obrębie których funkcjonuje na co dzień człowiek. Jego położenie widoczne jest przede wszystkim w wymiarze lokalnym. Rozeznanie w środowisku lokalnym seniora jest więc niezbędne, aby zaplanować dla niego konkretną pomoc.

Praca socjalna z osobami starszymi to zatem działania wspierające, uświadamiające i motywujące. Wychodzą one naprzeciw stereotypom na temat starości, która bywa pojmowana jako trudny i smutny czas. Joanna Chylińska (2015) podaje, że „[...] starość jest często postrzegana jako czas, kiedy człowiek nie ma siły, podupada na zdrowiu

i wobec tego powinien przede wszystkim odpoczywać. [...] osoba w podeszłym wieku jest schorowana, niedołączna i ociężała umysłowo” (s. 64). Etap ten jest kojarzony nie tylko z chorobami i pogarszającym się stanem zdrowia, lecz także z dojmującą samotnością, lękiem i strachem. Jest też postrzegana jako okres, w którym człowiek zależy od innych, nie może sam o sobie decydować, czuje się zniewolony, a tego nie chce. Niektóre z tych stereotypów odzwierciedlają życie osób starszych. Czynniki powodujące stopniowe uzależnianie seniora od osób, które się nim opiekują, można podzielić na dwie grupy: zdrowotne, obejmujące między innymi choroby przewlekłe, niepełnosprawności czy zaawansowaną starość, i społeczne, wynikające z samotnego zamieszkiwania, życia w ubóstwie, braku potomstwa, utraty bliskiej osoby, zaniedbania i zdarzeń losowych (Sygulska, 2016). Nie oznacza to jednak, że osoby starsze, nawet zależne od innych, nie mogą żyć godnie i w poczuciu, że są ważne.

Pierwszym etapem wsparcia powinno być zabezpieczenie społeczne. Zgodnie z teorią Abrahama Masłowa w pierwszej kolejności powinny być zaspokojone potrzeby fizjologiczne jednostki, a dopiero później potrzeby związane z poczuciem bezpieczeństwa, szacunkiem oraz samorealizacją (Miler-Zawodniak, 2012). Zaspokojenie potrzeb bytowych jest zatem pierwszym etapem działań podejmowanych na rzecz seniorów. W dalszej kolejności będzie to motywowanie, aktywizowanie oraz budowanie w nich poczucia, że są ważni, potrzebni i że nie są sami, nawet kiedy ich stan zdrowia jest zły. Tak rozumiane wsparcie wymaga towarzyszenia osobom starszym w tym niełatwym etapie życia. Starość, związane z nią problemy, trudności oraz dylematy towarzyszące zarówno samym seniorom, jak i osobom z ich najbliższego otoczenia, są nieuniknione. Wiele osób starszych stara się wychodzić naprzeciw trudom wynikającym z podeszłego wieku. To, w jaki sposób żyją, zależy w pewnej mierze od nich samych. „Na swoją starość, jej sens i jakość człowiek pracuje przez całe życie” (Małyńska, 2017, s. 44). Działania podejmowane w ramach pracy socjalnej koncentrują się przede wszystkim na tych seniorach, którzy nie mają możliwości samodzielnie stawiać czoła trudnościom lub nie są dostatecznie zmotywani do tego, aby to robić.

Wyzwania te, realizowane przez ludzi świadomych, odpowiedzialnych i nastawionych na wspieranie osób starszych, nie są trudne. Wręcz przeciwnie, praca socjalna na rzecz tej grupy przynosi wymierne efekty i realnie wpływa na poprawę długości i jakości życia konkretnego seniora.

Bibliografia

Brzezińska, R. (2021). *Współczesne problemy wieku senioralnego: Szanse i zagrożenia*. Toruń: Jagielloński Instytut Wydawniczy.

- CBOS. (2020). *System wartości Polaków w 2019 roku*. Pobrane z: <https://www.cbos.pl/PL/publikacje/news/2020/02/newsletter.php>.
- Choroby wieku starczego: Charakterystyka objawów*. Pobrane 30.06.2024 z: <https://akademiarodziny.wzp.pl/vt-article/choroby-wieku-starczego-charakterystyka-objawow/>.
- Chylińska, J. (2015). Aktywność i motywacja. W: K. Owczarek, M. A. Łazarewicz (red.), *Pogoda na starość: Podręcznik skutecznego wspierania seniorów* (ss. 63–71). Warszawa: Wolters Kluwer.
- Colorincare. (2013). *Starość według WHO*. Pobrane z: <http://www.starszaosoba.pl/2013/11/starosc-wedug-who.html>.
- Czajka, Z. (2023). *Potrzeby ludzi starszych i stopień ich zaspokojenia*. Pobrane z: <https://rob.uksw.edu.pl/wp-content/uploads/2023/12/ekspertyza-09-21-12-1.pdf>.
- Czajkowski, A. (opr.) (2023). *Struktura wysokości świadczeń wypłacanych przez ZUS po waloryzacji w marcu 2023 roku*. Pobrane z: <https://www.zus.pl/documents/10182/39637/Struktura+wysoko%C5%9Bci+%C5%9Bwiadcze%C5%84+wyp%C5%82acanych+przez+ZUS+po+waloryzacji+w+marcu+2023+r..pdf/80f7bf78-09b8-4489-d9ff-be8b8895ddeb?t=1697111858608>.
- Czarnecka, M., Kelm, H., Koczur, W. (2023). Wykluczenie cyfrowe seniorów w zakresie korzystania z usług społecznych w Polsce w dobie demograficznego starzenia się ludności. *Optimum: Economic Studies*, 1(111), 89–106. DOI: 10.15290/oes.2023.01.111.06.
- Dubisz, S. (red.) (2003). *Uniwersalny słownik języka polskiego P-Ś: Tom 3*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- GUS. (2023a). *Sytuacja osób starszych w Polsce w 2022 roku*. Pobrane z: <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/osoby-starsze/osoby-starsze/sytuacja-osob-starszych-w-polsce-w-2022-roku,2,5.html>.
- GUS. (2023b). *Sytuacja demograficzna Polski do 2022 roku*. Pobrane z: <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/sytuacja-demograficzna-polski-do-roku-2022,40,3.html>.
- Hryniewicz, J. (red.) (2023). Zakończenie. W: J. Hryniewicz (red.), *Polska XXI wiek: Wyzwania demograficzne: III Kongres Demograficzny w Polsce 2022* (ss. 159–164). Warszawa: Główny Urząd Statystyczny.
- Jak dbać o zdrowie seniora? 9 filarów długowieczności*. (2024). Pobrane z: <https://glos-seniora.pl/2024/03/04/jak-dbac-o-zdrowie-seniora-9-filarow-dlugowiecznosci-2/>.
- Kida, J. (2019). O potrzebie komunikacji międzypokoleniowej. W: T. Jarocki (red.), *Współczesne zagrożenia społeczne: Wyzwania dla bezpieczeństwa społecznego* (ss. 59–74). Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego.
- Krajowy Instytut Mediów. (2023). *Polacy 50+: Znaleźiska na podstawie wyników Badań Założycielskiego: Dane roczne: styczeń-grudzień 2022*. Pobrane z: <https://>

- kim.gov.pl/wp-content/uploads/2023/10/KIM_Polacy-50_spotkanie_z-MOC-tv_26.10.2023.pdf.
- Kramkowska, E. (2021). Role osób starszych w polskiej rodzinie dawniej i współcześnie: Perspektywa seniorów. W: M. Zemło (red.), *Małe miasta: Dom polski w refleksji badawczej* (ss. 563–589). Dynów – Supraśl – Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Leś, A., Kozdroń, E. (2021). Programy aktywności ruchowej w profilaktyce pomyślnego starzenia się. W: M. Łopuszańska-Dawid, A. Kopiczko, J. Charzewska (red.), *Antropologia w obliczu starzejącego się społeczeństwa – biologiczne przejawy procesów starzenia się* (ss. 4–16). Warszawa: Akademia Wychowania Fizycznego Józefa Piłsudskiego.
- Małycka, A. (2017). Pasja w życiu seniora. W: A. Małycka (red.), *Starość – jej potencjał, trudy i wyzwania* (ss. 35–58). Olsztyn: Centrum Badań Społecznych UWM, Katedra Teorii Wychowania UWM.
- Matłacz, A. (2024). *Najwyższa emerytura w Polsce przekracza 40 tysięcy złotych*. Pobrane z: <https://www.prawo.pl/kadry/najwyzsza-emerytura-w-polsce-w-2023-roku,525484.html>.
- Michalska, A. (2022). Stare i nowe obszary w polskiej pracy socjalnej w badaniach i praktyce. *Praca Socjalna*, 4(37), 35–57. DOI: 10.5604/01.3001.0016.1857.
- Miler-Zawodniak, A. (2012). Teorie potrzeb jako współczesne teorie motywacji. *Obronność – Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Obrony Narodowej*, 4, 101–116.
- Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 7 kwietnia 2023 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o pomocy społecznej*. (2023). Dz. U. 2023.901.
- Raport o biedzie 2023*. (2023). Pobrane z: <https://www.szlachetnapaczka.pl/raport-o-biedzie/>.
- Rynkowska, D. (2016). Rola i znaczenie aktywności społecznej seniorów. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska: Sectio I*, 41(2), 91–101. DOI: 10.17951/i.2016.41.2.91.
- SeniorHub Instytut Polityki Senioralnej. (2021). *Jakość życia osób starszych w Polsce w pierwszym roku pandemii COVID-19: Raport z badania: Kwiecień 2021*. Pobrane z: <https://seniorhub.pl/wp-content/uploads/2021/05/raport-jakosc-zycia-osob-starszych-09.pdf>.
- Sumińska, S. (2021). Wpływ aktywności fizycznej na sprawność poznawczą. *Medycyna Pracy*, 72(4), 437–450. DOI: 10.13075/mp.5893.01103.
- Sygulska, K. (2016). Osoba starsza w rodzinie – wybrane zagadnienia. W: M. Halicka, J. Halicki, E. Kramkowska (red.), *Starość: Poznać, przeżyć, zrozumieć* (ss. 401–413). Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.

- Sytuacja osób starszych w Polsce – wyzwania i rekomendacje: Raport Komisji Ekspertów ds. Osób Starszych.* (2020). Pobrane z: <https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/Sytuacja-osob-starszych-w-Polsce.pdf>.
- Uścińska, G. (2024). *Sytuacja materialna seniorów w Polsce.* Pobrane z: <https://rob.uksw.edu.pl/wp-content/uploads/2023/12/ekspertyza-12-21-12-1.pdf>.
- Wawrzyniak, J. K. (2017). *Starość człowieka – szanse i zagrożenia: Implikacje pedagogiczne.* Warszawa: CeDeWu.
- Woźniak, Z. (2016). *Starość: Bilans, zadanie, wyzwanie.* Poznań: Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.